

niet-joodse arbeiders in de verschillende branches. Het leeuwendeel van dit boek bestaat dan ook uit een uitputtende, chronologische beschrijving van vakbondsactiviteiten en stakingsacties, afzonderlijk behandeld voor elk der genoemde steden. Het levert een minitieuze overzichts van de economisch-sociale conjunctuur van de joodse arbeidersbeweging en de bedrijfstakken waarbinnen ze opereerden, met als conclusie: het tempo van de integratie verschilde en het institutionele raamwerk riep soms zeer verschillende reacties op, maar de uitkomst was overal gelijk. Aanvankelijk organiseerden joodse arbeiders zich in aparte, overwegend jiddische organisaties (ofschoon in Parijs geen vakbonden maar politieke clubs) die na verloop van tijd door toedoen van intellectuele 'tolken' of bemiddelaars 'broederlijk' integreerden binnen de algemene arbeidersbeweging.

Kijken we op stadsniveau dan dringt zich één opmerkelijk verschil op in het door Hofmeester geschetste beeld. In Londen en Parijs stonden de joodse migranten bekend als radikalinski's met vaak rechtstreeks uit Oost Europa geïmporteerde anarchistische sympathieën, maar in Amsterdam golden ze als behoudend, gezagsgetrouw en Oranjegezind. Werkten de migranten elders vaak onder slechte condities, zoals het *sweating system*, hier werkten de joodse diamantslijpers juist onder betere condities dan hun niet-joodse branchegeenoten, zodat de socialistische roep om gelijke behandeling juist in hun nadeel werkte. Bij gebrek aan een revolutionaire traditie speelden de joodse arbeiders dan ook in de anarchistische SDB nauwelijks een rol, en later opereerden de diamantwerkers overwegend op de reformistische flank van de sociaaldemocratie. Tegelijkertijd verliep echter in Amsterdam de integratie van joodse werklieden binnen de algemene arbeidersbeweging weer wél zeer voorspoedig. Dit kwam volgens Hofmeester vooral vanwege de federalistische structuur van de ANDB, waarin de specifieke belangen van de diverse geledingen op de arbeidersmarkt veel beter tot hun recht kwamen dan bijvoorbeeld binnen de logge, centralistische structuur van de Engelse AST. Een wijze les lijkt me voor al die bestuurlijke vernieuwers die vandaag de dag als oude Engelse vakbondsbazen menen de verschillen in hun organisaties met gelijkgeschakelde 'afdelingen' te moeten gladstrijken.

Zo is met dit proefschrift, dat helaas weinig toegankelijk is voor een internationaal publiek, met name de afwijkende positie van de Amsterdamse joodse arbeidersbeweging zorgvuldig in kaart gebracht. Het valt echter te voorzien dat in de toekomst niet de economische factoren maar juist de culturele aspecten de meeste aandacht zullen krijgen. In de conclusie vinden we hiervoor ook een interessante handreiking, wanneer wordt gesuggereerd dat de joodse integratie binnen de arbeidersbeweging werd beïnvloed door het nationaliteitenbeginsel, dat zoals bekend in de hier behandelde steden de kinderen van immigranten automatisch tot staatsburger maakte. Dit roept de vraag op naar de situatie in steden als Wenen of Berlijn waar dit assimilatiemechanisme niet bestond en stromingen als het marxisme, 'Bundisme', en zionisme voor velen het enige alternatief voor de Duitse cultuurnatie vormden. Met het materiaal dat hier wordt aangevoerd, ligt daar een interessant uitgangspunt voor nader onderzoek dat ons misschien ook leert waarom de joodse integratie soms mislukte.

Rob van der Laarse

U. Bosma, *Karel Zaalberg. Journalist en strijder voor de Indo* (Dissertatie Leiden 1997, Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CLXXV; Leiden: KITLV press, 1997, viii + 482 blz., f39,-, ISBN 90 6718 116 7).

Het is merkwaardig gesteld met de koloniale geschiedschrijving in Nederland. Hoewel er jaar-

lijks een grote stroom boeken over Nederlands-Indië wordt geproduceerd, blijft een aantal onderwerpen bijna stelselmatig buiten beeld. Een van die terreinen is de laat-koloniale Indische samenleving, en specifiek de positie van de Indo-europeanen. Dit laatste is vooral van belang, daar tot nog toe de meeste historici een koloniaal-bestuurlijk of een nationalistisch-emancipatoir perspectief hanteren. Aandacht voor de demografisch dominante groep van Indische Nederlanders belicht de koloniale aanwezigheid nu eens niet vanuit het gezichtspunt van vreemde overheersers, maar vanuit dat van de in Indië geboren en gewortelde Europeanen voor wie Indië thuis was.

Ulbe Bosma schreef een belangrijk boek, dat op ingenieuze wijze een aantal verhaallijnen dooreenvlecht. Het is een interessante mengeling van biografie, persgeschiedenis en politieke analyse. De drie benaderingen vullen elkaar uitstekend aan. Bosma brengt het proces van politisering van het Indische in beeld aan de hand van het leven en vooral het werk van de journalist Karel Zaalberg. Het biografische element komt er overigens bekaaid af. Buiten hetgeen Zaalberg zelf aan de publiciteit toevertrouwde, ontbreken de bronnen geheel. Meer dan dat hij getrouwd was, drie dochters had en de fles niet kon laten staan, krijgen we niet te weten. Zijn leven en werk zijn niet het onderwerp, zij zijn de leidraad.

Zaalbergs leven bevat op zich weinig opwindends. Het speelde zich vanaf zijn veertiende jaar, in 1888, tot aan zijn dood veertig jaar later op de redactie van het *Bataviaasch Nieuwsblad* af. Hij begon als adressenschrijver onder P. A. Daum en werkte zich geleidelijk op tot hoofdredacteur in 1903. Vanaf die tijd stond hij, met een enkele onderbreking, aan het hoofd van een van de belangrijkste kranten in Indië, die als 'het lorretje' bekend stond en vooral door de lagere klassen werd gelezen. Desondanks werd Zaalberg ook in bestuurlijke en journalistieke kringen zeer gerespecteerd om zijn kennis en scherpzinnige analyses. Hij was onmiskenbaar een belangrijke opinielider in het begin-twintigste-eeuwse Indië. Zowel in zijn krant als daarbuiten profileerde hij zich als voorvechter van de belangen van de in Indië gewortelde Europeanen. Zo was hij bestuurslid van de Indische Bond, mede-oprichter van het Indo-Europees Verbond (IEV) en lid van de Volksraad. Zijn boodschap bleef zijn leven lang consistent: de achtergestelde Indische gemeenschap kon slechts overleven als het onderwijs werd verbeterd en de achterstelling bij de Nederlandse nieuwkomers werd opgeheven.

Karel Zaalberg gaat eigenlijk over de teloorgang van het ideaal van een Indische eenheid. Lang heeft Zaalberg dit idee aangehangen, onder andere door zijn steun aan het idee van associatie tussen Europeanen en westers-opgeleide Indonesische elites, die op den duur gezamenlijk de kolonie moesten gaan leiden. Zaalberg vond een bondgenoot in E. F. E. Douwes Dekker, die enkele jaren op de redactie van het *Bataviaasch Nieuwsblad* werkte. Douwes Dekker was echter van radicaler snit dan de bezadigde Zaalberg en stelde autonomie of zelfs onafhankelijkheid boven het beperkte eigenbelang van de Indische groep. Toen Douwes Dekker in 1912 een politieke beweging oprichtte, de Indische Partij, werd de breuk tussen de twee vrienden een feit.

Hoewel Zaalberg zich als redacteur over alle mogelijke onderdelen van de koloniale politiek uitliet, ging hem de sociale emancipatie van de Indische Nederlanders het meest aan het hart. Hij bleef in de eerste plaats woordvoerder van de Indo-europeanen, wier positie ook onder de associatiegedachte uiterst onzeker bleef. Zaalberg bleef hameren op kwesties van gelijke salariering van Indische Nederlanders en uitgezonden totoks. De snelle industrialisatie en modernisering, de komst van steeds grotere aantallen Nederlanders en de opgang van het Indonesische nationalisme deden het karakter van de Indische samenleving sterk veranderen. De Europese en Indonesische sferen dreven uit elkaar. Indo-europeanen voelden zich gemanmeld tussen de Nederlandse belangen en het oprukkende nationalisme.

Douwes Dekkers Indische Partij, bij uitstek de belichaming van de associatiegedachte, had in 1912 nog duizenden (Indo-)Europeanen getrokken. Dit werd allengs minder. De meeste, vooral arme Europese families maalden niet om enige vorm van politieke emancipatie. Voor hen waren onderwijs, werkgelegenheid en salariëring reëler problemen dan autonomie voor Indië. De economische belangen lieten de Indo-europeanen weinig keuze: alliantie met de Indonesische nationalististen zou teveel statusverlies met zich meebrengen. De jaren twintig waren hierin beslissend: de bezuinigingen, de discussies over de gelijkenschakeling van salarissen voor Indonesiërs en Indo-europeanen, de rellen in de Vorstenlanden en de communistische opstand van 1926 overtuigden veel Indo-europeanen dat ze van Europese zijde afhankelijk waren. Ook Karel Zaalberg — en met hem vele Indo-europeanen — koos als het erop aankwam de zijde van de Nederlanders. Zaalbergs laatste daad was tekenend: in december 1927 kwam in de Volksraad een motie ter stemming over de uitbreiding van het aantal Indonesische leden van de raad. Onder druk van de afdelingen van het IEV zag Zaalberg zich gedwongen om tegen het voorstel te stemmen. Einde associatie en einde Zaalberg: twee maanden later stierf hij.

Karel Zaalberg is een dik boek, dat door zijn dichte stijl en uitwijdingen nogal wat van de lezer vergt. Het vult een belangrijke lacune in de historiografie, hetgeen de exercitie ruimschoots rechtvaardigt. De buitengewoon gecompliceerde ontwikkelingen in de eerste decennia van de vorige eeuw worden helder uiteengezet. Bijna alle grote kwesties die de heetgebakerde Indische pers in opwinding brachten, komen voor het voetlicht: de ethische politiek, persvrijheid, koelieschandalen, associatiedenken en autonomie. Bosma toont met succes het belang aan van de pers als historische bron, maar het bijna exclusieve gebruik van kranten, en vooral de redactionele artikelen, leidt wel tot een zekere onoverzichtelijkheid en zelfs perspectivische verwarring: de geschiedenis spreekt door een aaneenschakeling van redactionele commentaren. We moeten de historische analyse als het ware tussen de vele persoonlijke en in extenso geparafraseerde opinies van de redacteuren uitwringen.

Er is nog een ander probleem dat aan de lezer blijft knagen. Waar Bosma voortdurend spreekt over 'de Indo-europeaan', blijven we in het ongewisse over de precieze inhoud van de term en de begrenzing van de gemeenschap die ermee werd aangeduid. We hebben hier immers niet met een eenvoudig definieerbaar collectief te maken. Bosma brandt zijn vingers niet aan de kwestie van de sociale en raciale scheidslijnen in de koloniale samenleving, noch aan een complexe materie als identiteitsvorming. De studie is het sterkst in de ontrafeling van de vroege politieke actie in Indië en de dilemma's van de Indische voormannen. Bovenal is *Karel Zaalberg* een sterk en overtuigend pleidooi voor een Indocentrische benadering van de koloniale geschiedenis.

Remco Raben

R. Leboutte, J. Puissant, D. Scuto, *Un siècle d'histoire industrielle (1873-1973). Belgique, Luxembourg, Pays-Bas, industrialisation et sociétés* (Regards sur l'histoire. Histoire contemporaine CXXVIII; Parijs: Sedes, 1998, 298 blz., FF 99,-, ISBN 2 7181 9056 6).

Wie een boek ter hand neemt over de twintigste-eeuwse industriële geschiedenis van België, Luxemburg en Nederland zal niet verwachten dat België zes keer zoveel aandacht krijgt als Nederland, en Luxemburg meer dan twee keer, gemeten naar het aantal pagina's. De schrijvers van *Un siècle d'histoire industrielle* komen wel tot zo'n opmerkelijke verdeling maar weten hun keuze op geen enkele wijze te verantwoorden. Het boek heeft namelijk geen probleemstelling of zelfs maar een beschrijving van de gevolgde methode. De reconstructie van de